

Sågad skog för välstånd

Den svenska sågverksindustrins historia 1850–2010

REDAKTÖR RONNY PETTERSSON

KUNGL. SKOGS- OCH LANTBRUKSAKADEMIEN

Skogs- och lantbrukshistoriska meddelanden nr 70
Supplement till Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens Tidskrift

ISSN 1402-0386 ISBN 978-91-86573-61-4

Innehåll

Sågverksnäringen, historien och framtiden – ett akademiföretal av <i>Jan-Åke Lundén</i>	7
Sågverksindustrin i ett historiskt perspektiv av <i>Ronny Pettersson</i>	13
Sågverksindustrin 1850–2010, en växlingsrik historia av <i>Ronny Pettersson</i>	25
Sågverksindustrins storhetstid 1850–1900	27
Sågverksindustrins stagnationstid 1900–1950	79
Sågverksindustrin under förnyad expansion och växlande villkor 1950–2010	126
Ett avlångt land – sågverkens utveckling i olika delar av Sverige under 160 år av <i>Henrik Asplund</i>	205
Sågverkens tekniska utveckling av <i>Thomas Thörnqvist</i>	252
Sågverksindustrin och kontakterna med marknaden av <i>Lennart Nellbeck</i>	284
Sågverkens vidareförädling 1850–2010 av <i>Dick Sandberg</i>	326
Konkurrens och samverkan: sågverkens organisationer 1850–2010 av <i>Åke Barklund</i>	364
Sågverksindustrin och utbildningsfrågorna av <i>Fay Lundh Nilsson</i>	407
Sågverkssamhället och arbetarbefolkningen av <i>Håkan Berglund-Lake</i>	453
Sågverksarbetarna av <i>Bo Persson</i>	482
Sågverksindustrin i skönlitteraturen av <i>Ronny Pettersson</i>	533
Författarpresentationer	585

Sågverksnäringen, historien och framtiden

ETT AKADEMIFÖRETAL

SÅGVERK UTGJORDE EN viktig del av näringslivet och miljön i det lilla stationssamhället Smålandsstenar i Villstads socken i Småland, där jag växte upp. Ångvisslan från Smålandsstenars Ångsåg och Snickerifabrik hördes över hela samhället och signalerade varje vardag när arbetsdagen och matrasterna började och slutade. Ångsågen var en dominerande industri och arbetsplats i samhället, med en mycket dynamisk privat ägare. Som tonåring i början av 1960-talet arbetade jag om somrarna i sågverket på AB Svecia Träindustri, i vilken min far var delägare. Jag var hjälpsågare vid cirkelsågen, körde ARI-klyven och staplade bräder omväxlande ett ”bete” eller arbetspass i taget. Råvaran var i huvudsak björkkubb, som gick under namnet bobinved. Virkesbuntarna transporterades med truck till brädgården och torkades sedan till snickeritorrt i vandringsstork eller kammartork. Sågen var integrerad med en möbelfabrik med tillverkning huvudsakligen av sängar. Ända tills i mitten av 1950-talet transporterades de till järnvägsstationen med häst. Företaget lades ner 1989. I socknen fanns ytterligare ett ramsågverk och drygt ett halvdussin mindre cirkelsågverk. De senare erbjöd bl.a. deltidsarbete till småbönder i trakten. När jag nu, ett halvsekel senare, läser föreliggande bok, slår det mig att sågverksnäringens i min hemsocken i mångt och mycket återspeglar näringens utveckling i landet och de faktorer som ligger bakom denna.

De äldsta sågarna var, som på andra håll i landet, så kallade nickesågar, enkla vattendrivna föregångare till ramsågarna, med grova handsmidda sågblad. De ansågs dock bear-

beta stockarna mera till sågspån än till bräder och plank var ”ludna som björnar” och i ena änden ”lupo ut i tomma intet”. Vid 1700-talets mitt fanns två sådana sågar i socknen. Under 1700-talets senare del och fram till början av 1800-talet fick dock sju sågverk anläggningstillstånd. Det var tre viktiga faktorer som avgjorde tillkomsten och lokaliseringen av dessa sågverk, nämligen behov av sågat virke, tillgång till skogsråvara och tillgång till lämpliga vattendrag. Produktionen gick till sågägarnas husbehov och till grannar. Sågarna erbjöd arbetstillfällen och bidrog till samhället med rejält tilltagna skatter.

I senare delen av 1800-talet tillskapades den fjärde faktorn av betydelse för industriell expansion, nämligen goda kommunikationer. År 1877 invigdes järnvägslinjen mellan Halmstad och Värnamo. Nu hade förutsättningarna för transport av sågat virke förbättrats dramatiskt och skogen, som tidigare ansetts mer eller mindre värdelös, hade nu fått värde. Samma år grundades det företag som sedermera blev Smålandsstenars Ångsåg och Snickerifabrik. Ångsågen placerades mellan järnvägsstationen och Nissan på vilken en stor del av råvarubehovet flottades till sågen. Ett årtionde senare grundades Nissadals Ångsåg, vilken dock lades ned på 1920-talet. Ett ramsågverk och hyvleri anlades också av Skeppshults bruk några km längre ner längs ån.

I början av 1960-talet fanns vid Smålandsstenars Ångsåg en blockram och en delningsram och ett manuellt kantverk. Ströläggnings gjordes för hand. En vandringsstork fanns

Ångsågen i Smålandsstenar. Nissan rinner i trädrådan bortom sågen. Flygfoto, troligen från 1936.

också. Årsproduktionen av sågat virke uppgick till ca 18 000 m³. Mindre än en fjärdedel hyvlades. Ångmaskinen togs ur drift i mitten av 1960-talet och flottningen upphörde 1964. Transporterna hade successivt övergått till lastbil. Efterhand integrerades verksamheten även med hustillverkning. Företaget gick i konkurs 1980 och verksamheten övertogs 1982 av Fegens Sågverk AB, också privatägt. Ramsågen har ersatts av en bandsågslinje med två bandsågsgrupper, två planreducerare och en kantautomat. Sågverkskapaciteten har mer än tredubblats och det mesta exporteras. Idag är Fegens Sågverk AB socknens enda sågverk i drift.

De erfarenheter som vi människor gör och de kunskaper vi förvärvar under vår levnad är en omistlig del av vår utveckling och ger oss möjligheter att tolka omvärlden, bedöma olika situationer som vi ställs inför och att dra slutsatser av dem för framtiden. Historien utgörs i stora drag av tidigare generationers erfarenheter och rön och vår tolkning av

dem. Med hjälp av kunskap om vår historia och ett historiemedvetande ökar våra möjligheter att tolka det som sker i nutiden och skapa handlingsberedskap för kommande tider. Vid läsning av denna bok slås jag av hur tydligt sågverksnäringens utveckling styrts av de drivkrafter och förutsättningar – både naturliga och tillskapade – som förelegat i olika skeden. Detta är kunskaper som är viktiga att ha med sig som underlag för framtida beslut och åtgärder.

Den svenska sågverksnäringen har sedan industrialiseringen i mitten av 1800-talet spelat en stor och viktig roll i landets ekonomi och industriella utveckling. Under glansperioden fram till första världskriget utgjorde den ur ekonomisk synpunkt den helt dominerande industrigrenen. Dess betydelse för skogsbrukets och landets utveckling även sedan dess har varit och är utomordentligt betydelsefull. En stor del av Sveriges befolkning har någon relation till eller erfarenhet av sågverksindustrin och viss kännedom om dess betydelse

för bygd och land även om den rimligtvis är i avtagande med tanke på den fortgående urbaniseringen och minskningen av antalet sågverk i bygderna. Sågverksindustrin har skildrats i åtskilliga vetenskapliga och populärvetenskapliga rapporter och förekommer även i skönlitteraturen. Men skildringarna har hittills i huvudsak gällt enskilda sågverk eller regioner. Norrländsk sågverksindustri är relativt väl beskriven, medan sydsvensk sågverksnäring skildrats i betydligt mindre omfattning. En modern och bred skildring av sågverksindustrins framväxt har saknats. Bristerna har främst gällt tiden efter första världskrigets utbrott, det sydsvenska perspektivet samt helhetssyn och överblick.

Sågverksindustrin förtjänar en mer framträdande plats i historiebeskrivningen och i det allmänna medvetandet än vad den hittills har haft. Detta är bakgrunden till att Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien tagit initiativ till denna skildring som nu i allt väsentligt avhjälpt de tidigare bristerna i historiebeskrivningen av branschen. Akademiens förhoppning är att den ska bidra till ökad medvetenhet om sågverksbranschen och dess betydelse hos beslutsfattare och allmänhet och bättre förståelse för sågverksnäringen men också stärka branschens självbild. Förhoppningen är vidare att denna skildring också ska utgöra ett viktigt underlag för en framtid i vilken sågat virke och andra produkter ur skogen kommer att få allt större betydelse.

Kärnan i skildringen utgörs av en stomberättelse med kronologisk uppläggning som skildrar sågverksnäringens utveckling 1850–2010 i tre perioder som motsvarar viktiga faser i industrins utveckling. Författare är ekonomhistorikern och akademiledamoten Ronny Pettersson. Skildringen har både bredd och djup och innefattar såväl översikt som syntes, de stora linjerna i utvecklingen och drivkrafterna bakom dem. Skildringen kompletteras och fördjupas av nio specialberättelser som på ett initierat och intresseväckande sätt beskriver näringen ur olika viktiga och intressanta

perspektiv. Författare till dessa är dels fackhistoriker, dels branschfolk med omfattande erfarenhet och kunskap om näringen, alla med särskilda kunskaper om sitt tema. Såväl stomberättelsen som specialberättelserna kan med god behållning läsas fristående från varandra.

Sågverksnäringens starka utveckling under andra halvan av 1800-talet var oerhört betydelsefull för Sveriges industriella och ekonomiska utveckling. I slutet av 1860-talet svarade trävarorna för landets halva exportvärde. Det tillförde landet mycket utländsk valuta som var till stor nytta i en tid då behovet av ökad import utifrån var stort. Eftersom expansionen i allt väsentligt skedde i Norrland, var effekten störst där. Arbetare från övriga delar av landet strömmade in till sågverksdistrikten och hela samhällen byggdes upp kring sågverken. Skogen fick ett värde, vilket gav inkomster både till skogsägare och till skogsarbetare. En stor del av den manliga befolkningen var engagerad i sågverk och skogsbruk. Näringslivet kring sågverkssamhällena blomstrade och välståndet ökade även om klyftorna var stora.

Under 1900-talet har trävarornas andel av exportvärdet successivt minskat. Den var en tiondel av landets exportvärde vid andra världskrigets slut och uppgår idag till två procent, samtidigt som antalet sågverksarbetare minskat till en femtedel. Det är uppenbart att sågverksindustrins betydelse för landet i relativa tal har minskat drastiskt, men den är fortfarande betydande. Sågverksproduktionen i landet har ökat från omkring 7 miljoner m³ i början av 1900-talet till omkring 17 miljoner m³ 2010. Nettoexportvärdet för trävaror är idag över 20 miljarder kronor. Sågverksindustrin tillgodoser i allt väsentligt det inhemska behovet av trävaror och sågverksindustrin står för huvuddelen av nettovärdet från skogen. Samtidigt har sågverksproduktionen förskjutits kraftigt från norra till södra Sverige. 2010 svarade enbart Götaland för närmare 40 procent av produktionen i landet.

Det finns ett tydligt mönster när det gäller drivkrafterna bakom och förutsättningarna

Sågen vid AB Svecia Träindustri, Smålandsstenar, maj 1969. Personer från vänster, Arne Lundgren, Markås, hjälpsågare, Arvid Bengtsson, Skeppshult, sågmästare och Sive Holm, Smålandsstenar, klyvsågare. Foto: Gösta Andersson.

för sågverksnäringens utveckling och förskjutningar inom landet. Efterfrågan på marknaden och tillgången till skogsråvara framstår inte oväntat som de mest grundläggande. Expansionen i Norrland betingades av en mycket stark efterfrågeökning på den europeiska marknaden, stora oexploaterade råvarutillgångar i Norrland och sinande skogsresurser i södra Sverige. När de norrländska skogarna hade skattats på sina förråd av grovt virke av hög kvalitet och exportmarknadens efterfrågan minskade, upphörde expansionen. Några årtionden senare hade skogstillgångarna i södra Sverige åter byggts upp och både den inhemska och utländska virkesefterfrågan ökade, vilket var orsak till den kraftiga expansionen av sågverksindustrin där. Dessa skeenden stärktes av den tekniska utvecklingen och förbättrade kommunikationer. Ångmaskinen och utbyggnad av flottlederna underlättade kraftigt utbyggnaden av sågverksindustrin vid

Norrlandskusten och cirkelsågarna, järnvägarna och bilvägsnätet gynnade utvecklingen av sågverksindustrin särskilt i Södra Sverige.

Frågor med anknytning till sågverksnäringen har under årens lopp väckt stort politiskt intresse och blivit föremål för omfattande utredningar och diskussioner. Det mesta verkar inte ha lett till konkreta åtgärder, men i ett par fall synes beslutade åtgärder ha haft utomordentligt stor betydelse för sågverksnäringens utveckling. Det ena är det beslut riksdagen fattade 1880 om inrättande av allmänna flottleder, vilket ledde till att virke särskilt i Norrlands inland till rimliga kostnader kunde transporteras till sågverken vid kusten. Det andra gäller skogslagstiftningen med införandet av en återväxtskyldighet 1903 som kanske den viktigaste delen tillsammans med den därpå följande uppbyggnaden av skogsvårdsorganisationen. Det lade grunden för den uppbyggnad av skogskapitalet som

varit förutsättningen för sågverksnäringens och skogsindustrins expansion under andra halvan av 1900-talet.

Den exempellösa utvecklingen av sågverksindustrin under andra halvan av 1800-talet skapade stora förmögenheter. Därefter har branschen i stor utsträckning präglats av betydande konkurrens och ständigt behov av rationaliseringar. Endast under kortare perioder, som exempelvis under Korea-boomen på 1950-talet, har sågverken tjänat mycket pengar. Inte heller vidareförädling, som ofta omtalas som en nödvändighet för att öka konkurrenskraften, verkar i någon större omfattning ha bidragit till ökad lönsamhet. Nycklarna till framgång tycks i stället vara hög produktivitet, kostnadseffektivitet, flexibilitet och goda kontakter med marknaden.

Trä är en miljövänlig och förnyelsebar resurs och tillgången till lämplig skogsmark i världen begränsad. Samtidigt är det troligt att behovet av trä till möbler, bostäder och andra konstruktioner kommer att öka. En viktig lärdom av denna skildring är betydelsen av att slå vakt om och utveckla skogstillgångarna för att kunna utnyttja de möjligheter som ökad efterfrågan erbjuder i framtiden.

Initiativtagare till boken är civiljägmästare Åke Barklund, akademiens förutvarande sekreterare, som har ett långvarigt förflutet inom flera av sågverkens organisationer. Arbetet med planering och finansiering av projektet började 2008. Akademien har varit huvudman för projektet och ställt teknisk redaktör till förfogande. I spetsen för projektet har stått en styrgrupp bestående av akademiens sekreterare Åke Barklund respektive Carl-Anders Helander, chefsbibliotekarien Lars Ljunggren och akademiledamöterna Roger Asserståhl, Mikael Eliasson, Agge Norrström, Mats Nylander, Jan-Åke Lundén, Ronny Pettersson, Jan Sandström och Thomas Thörnqvist. Det löpande arbetet har letts av ett arbetsutskott bestående av akademisekreteraren, chefsbibliotekarien, Ronny Pettersson och Jan-Åke Lundén. Ordförande i styrgruppen

och arbetsutskottet har varit Jan-Åke Lundén. Ronny Pettersson har varit huvudredaktör för boken och samordnat författarnas insatser.

Finansieringen av projektet har varit en avgörande fråga, eftersom genomförandet av det förutsatte att det i allt väsentligt kunde finansieras med externa medel. Ett mycket generöst grundanslag från Skogsindustrierna var en förutsättning för det fortsatta finansieringsarbetet. Generösa anslag har även lämnats av Nils och Dorthi Troëdssons Forskningsfond, Carl Tryggers Stiftelse och Karl-Erik Önneshöjs Stiftelse. Anslag har också erhållits från Stiftelsen A.W. Bergstens donation och Carl-Fredrik von Horns fond, båda anknutna till akademien. När det gäller skogsföretagen, har Södra, Stora Enso, och Norrskog lämnat väsentliga anslag till projektet. Även SCA, AB Karl Hedin, Holmen Skog och Söderhamn Eriksson har lämnat värdefulla bidrag. En inledande kunskapsöversikt har i ett tidigare skede bekostats av Säg i Syds jubileumsstiftelse. Slutligen har flera företag stött projektet genom förköp av böcker. En komplett förteckning över dem som stöttat projektet ekonomiskt finns på baksidan av bokens titelblad. Till alla finansiärer vill jag på akademiens vägnar rikta ett stort och varmt tack! Ni har alla varit med och skrivit Sveriges sågverks historia!

Genom detta verk lämnas ett mycket värdefullt bidrag till skildringen av Sveriges sågverks historia. Författarna till boken med Ronny Pettersson i spetsen har generöst delat med sig av sitt kunnande. Tillsammans med alla de övriga, som bidragit till tillkomsten av denna bok, har de därmed på ett förtjänstfullt sätt bidragit till att uppfylla akademiens uppgift enligt portalparagrafen: "... att med stöd av vetenskap och praktisk erfarenhet till samhällets gagn främja jordbruk och skogsbruk samt därtill knuten verksamhet". För Era insatser vill jag framföra mitt varma tack!

Jan-Åke Lundén
Civiljägmästare, Skog.dr h.c.
Akademiens vice preses 2004–2007